

II. RÉSZ

Racionális döntések

„A skorpió arra kéri a békát, vigye át a vizen.
 – Hogyisne, majd a hátamba marsz.
 – Dehogy marok. Akkor mindketten elsüllyednénk.
 Elindulnak. Félúton a skorpió belemar a békába.
 – Ugye mondtam?
 – Bocsánat, de van valami, ami erősebb nálam.
 Nem tehetek róla, ilyen a természetem.” (angol mese)

A társadalmi cselekvők sosem cselekszenek teljesen szabad belátásuk szerint. Legalább kétfajta kényszerhez kell igazodniuk. Egyfelől a résztvevők fejében társadalmi normák működnek, amelyek befolyásolják a cselekvők magatartását. Hogy milyen mértékben teszik ezt, az azoktól a társadalmi szankcióktól függ, amelyek akkor lépnek működésbe, amikor a társadalmi normákban foglalt előírásokat megsértik a cselekvők. Máskor viszont előfordul, hogy egyesek a többiekre tudják erőltetni saját akaratukat. Ilyenkor hatalmat gyakorolnak mások felett, ami az alárendelt felek számára akaratuk feladását, megtörését jelenti. Ezekről a „külső ráhatásoktól”, kényszerektől azonban a könyv második részben eltekintek, és azt feltételezem, hogy a cselekvő felek akaratát ilyen külső kényszerek nem korlátozzák. A továbbiakban olyan helyzeteket vizsgálok, amelyekben a cselekvők akaratának megvalósulását egyetlen „tényező” akadályozhatja csak: a társadalmi kapcsolat másik résztvevője. Ez azonban nem egyirányú, nem egyoldalú befolyásolást jelent. Nem az egyik vagy a másik résztvevő akaratára érvényesül, hanem inkább egyiküké sem (vagy mindannyiuké). A lényeg: a cselekvők kölcsönösen függenek egymástól.

A társadalmi cselekvések szereplői mindig valamilyen szándékkal (akarattal, intencióval) lépnek kapcsolatba egymással. Előfordulhatnak olyan társadalmi kapcsolatok, amelyekben a szereplők konfliktusba kerülnek egymással, de léteznek konfliktusmentes társadalmi szituációk is. Olyan eset is elképzelhető, amikor nincs igazi konfliktus a felek között, de a cselekvők közti bizalomhiány mégis zavart okozhat az ilyen – problémamentesnek tűnő – helyzetekben. A kényszermentes társadalmi helyzetekben a cselekvők saját akaratuknak megfelelően döntenek. Az ilyen helyzetek leírására a *játékelmélet* tűnik a legalkalmasabb elméletnek (a *játékelmélet*ről szól magyarul: [Més05a]). Ez az elmélet a haszonmaximalizálásra törekvő ember paradigmáján alapul (korábban már jeleztem, hogy próbálom elkerülni az érdeke fogalmának alkalmazását, itt is ezt teszem, de azért az jelezném, hogy mondhattam volna azt is, hogy a *játékelmélet* a – kényszermentes – érdekevezérelt cselekvések leíró elmélete). A haszonmaximalizálás, az érdekkövetés, az önzés fogalma egyfelől, a racionalitás fogalma másfelől jelentik azokat a cövekeket, amelyekhez az elméletet többi fogalmát hozzá lehet kötni.

A *játékelmélet* nagyon sikeres. Egyre több tudományterületen (a szociológiában, az antropológiában, a biológiában és persze – mindenekelőtt – a közgazdaságtanban) alkalmazzák a *játékelmélet* fogalmait, módszereit, megközelítésmód-

ját. Beszélnek a közgazdaságtan (s benne a játékelmélet) imperializmusáról is, arról a jelenségről, hogy a közgazdaságtan sikerességének köszönhetően az elmélet módszertanának, fogalmainak, alapvetéseinek egyre nagyobb részét ültetik át más tudományterületekre. Azzal, hogy a társadalmi kapcsolatok játékelméleti elemzésének külön fejezetet szenteltek, magam is elismerem az elmélet értékét, sokszor kiváló magyarázó erejét, ám az sem véletlen, hogy ezt a fejezetet két másik előzi meg, amelyekben a játékelmélet környezetét adó feltételrendszert mutatom be. A játékelmélet önmagában nem elégséges a társadalmi cselekvések magyarázatára, de megfelelő kontextusba ágyazva kiváló eszköz a kényszermentes cselekvések leírására.

Bár csak egyszer-kétszer hivatkozom majd rá, de azért megemlítem itt azt a másik elméletet is, amely többféle értelemben is szorosan kapcsolódik a játékelmélethez. A *racionális döntések elmélete* a 'racionalitás' vagy még inkább a 'racionálisan cselekvő ember' fogalmát teszi meg központi kategóriának. Vannak, akik a racionális döntések elméletét (az RDE-t) tekintik a társadalmi cselekvések legáltalánosabb leíró elméletének. Könyvem második részének címében is szerepel a 'racionális döntés' fogalma, ami önmagában jelzi, hogy fontosnak tartom én magam is a racionális döntések vizsgálatát, de nem érzem szükségét egy újabb elmélet zászlaját felemelni. Maradok a cselekvéseméletnél.